

КОРНЯКОВА Т. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного і
кримінального права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 342.9, 343, 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.78>

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Стаття присвячена детальному аналізу правових підстав застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі України з урахуванням міжнародних стандартів та досвіду країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки. В статті розглядаються основні види запобіжних заходів, такі як особисте зобов'язання, застава, домашній арешт, тримання під вартою та інші. Автором проведено порівняльний аналіз із практикою Європейського Союзу та США, що дозволило виділити позитивний досвід інших юрисдикцій та можливості його імплементації в Україні. В статті також розглядаються вимоги міжнародних організацій щодо застосування запобіжних заходів, принципи забезпечення прав людини при їх обранні, а також загальні висновки щодо необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами з метою покращення судової системи України та забезпечення справедливості. Ця наукова стаття також розглядає вплив законодавчих та процедурних змін в Україні щодо застосування запобіжних заходів на підвищення ефективності кримінального правосуддя та забезпечення прав людини. Висвітлено ключові аспекти правового регулювання, зокрема визначення критеріїв обрання запобіжних заходів, їх обґрунтування та обмеження. Автором досліджено проблеми практичного застосування запобіжних заходів в українському кримінальному процесі та запропоновано рекомендації щодо подальших покращень законодавства і процесуальної практики. В контексті світового досвіду освітлено важливість балансу між захистом суспільних інтересів та прав людини при застосуванні запобіжних заходів.

Ключові слова: запобіжні заходи, міжнародне співробітництво, запобігання, кримінальний процес, ЄСПЛ.

Korniakova T. V. Analysis of the legal grounds for the application of preventive measures in the criminal procedure of Ukraine with regard to international human rights standards and the experience of foreign countries

The article is devoted to a detailed analysis of the legal grounds for the application of preventive measures in the criminal procedure of Ukraine, taking into account international standards and the experience of the European Union and the United States of America. The article examines the main types of preventive measures, such as personal commitment, bail, house arrest, detention and others. The author conducts a comparative analysis with the practice of the European Union and the United States, which allowed to highlight the positive experience of other jurisdictions and the possibility of its implementation in Ukraine. The article

also examines the requirements of international organizations for the application of preventive measures, the principles of ensuring human rights in their selection, as well as general conclusions about the need to harmonize national legislation with international standards in order to improve the judicial system of Ukraine and ensure justice. This research article also examines the impact of legislative and procedural changes in Ukraine regarding the application of preventive measures on the efficiency of criminal justice and human rights. The author highlights the key aspects of legal regulation, in particular, the definition of the criteria for choosing preventive measures, their justification and limitations. The author examines the problems of practical application of preventive measures in Ukrainian criminal procedure and offers recommendations for further improvement of legislation and procedural practice. In the context of international experience, the author highlights the importance of a balance between the protection of public interests and human rights when applying preventive measures.

Key words: *preventive measures, international cooperation, prevention, criminal procedure, ECHR.*

Постановка проблеми полягає в аналізі правових підстав застосування запобіжних заходів в кримінальному процесі України. Основні аспекти, що досліджуються, включають ефективність і справедливість застосування запобіжних заходів, забезпечення прав людини при їх обранні та роль міжнародних стандартів у вдосконаленні законодавства та процедурної практики. Основні тези також охоплюють аналіз типових недоліків та викликів, з якими зіштовхуються правоохоронні органи та судова система України під час застосування цих заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження правової значущості запобіжних заходів у кримінальному процесі проводили такі вчені, як О. К. Жарий, О.В. Сачко, С.М. Школа, О. А. Троянський, В. О. Іванцов, І. М. Ваганова, Є. А. Таликін, А. В. Захарко, М. В. Краснова, М. Ю. Картузов, В. В. Половніков, С. С. Сасв та інші.

Метою є аналіз і систематизація правових підстав застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі України. Дослідження спрямоване на вивчення ефективності і справедливості застосування цих заходів, зокрема їх відповідність міжнародним стандартам прав людини, а також ідентифікацію та аналіз типових проблем та недоліків, що виникають у практиці їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Запобіжні заходи відіграють важливу роль у кримінальному процесі, забезпечуючи належну поведінку підозрюваних та обвинувачених, а також сприяючи ефективному здійсненню правосуддя. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [2], запобіжні заходи – це засоби процесуального примусу, які застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або засудженого з метою забезпечення виконання процесуальних обов'язків і запобігання ризикам ухилення від правосуддя, впливу на свідків, знищення доказів тощо.

Згідно з КПК України (ст. 176), існує кілька видів запобіжних заходів, які можна класифікувати за ступенем суворості:

1. Особисте зобов'язання – найм'якший запобіжний захід, передбачає покладення на підозрюваного або обвинуваченого певного кола обов'язків, зокрема:

- Періодичне прибуття до відповідних службових осіб;
- Заборона залишати населений пункт, де зареєстрований або проживає, без дозволу слідчого чи суду;
- Повідомлення службових осіб про зміну місця роботи чи проживання;
- Утримання від контактів з особами, визначеними слідчим, прокурором або судом, протягом певного часу;
- Проходження курсу лікування від алкогольної або наркотичної залежності;
- Активний пошук роботи або навчання;

- Здача необхідних документів до органів державної влади;
- Носіння електронного засобу контролю.

Цей запобіжний захід є відносно новим для кримінального процесу України. У КПК 1960 року, згідно з частиною 3 статті 148, зазначалося, що за відсутності підстав для застосування запобіжного заходу, від підозрюваного, обвинуваченого або підсудного береться письмове зобов'язання про негайну явку на виклик слідчого, прокурора або суду та про повідомлення про зміну місця реєстрації та проживання [5, с. 77]. Сучасний законодавець вдосконалив цю процедуру, об'єднавши підписку про невиїзд та письмове зобов'язання, додавши новий вид запобіжного заходу.

2. Особиста порука – передбачає надання особами, які викликають довіру у суду, письмового зобов'язання – поруки. Кількість поручителів, необхідних для цього, визначається слідчим суддею або судом, які приймають рішення про застосування такого запобіжного заходу. Поручителі беруть на себе додатковий обов'язок доставляти підозрюваного або обвинуваченого на першу вимогу до органу досудового розслідування. Особливістю цього запобіжного заходу є те, що відповідальність за поведінку підозрюваного або обвинуваченого покладається на інших осіб – поручителів, які добровільно погоджуються виконувати свої обов'язки та подають відповідне клопотання.

Поручителям необхідно пояснити:

- У вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа, за яку вони ручаються, та покарання, передбачене за відповідне правопорушення;

- Їхні обов'язки, а також обов'язки підозрюваного або обвинуваченого відповідно до статті 194 КПК України.

- обсяг відповідальності, яку вони несуть у разі неналежної поведінки обвинуваченого (розмір стягнень з поручителів у випадку неналежної поведінки обвинуваченого, зазначений у частині 5 статті 180 КПК, безпосередньо залежить від ступеня тяжкості вчиненого правопорушення).

Трапляються випадки, коли поручитель відмовляється від взятих на себе зобов'язань. У такому разі він зобов'язаний забезпечити явку підозрюваного або обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну особистої поруки на інший вид запобіжного заходу.

3. Застава – передбачає внесення певної суми грошей на рахунок суду, яка може бути конфіскована у випадку порушення умов запобіжного заходу. Тобто це запобіжний захід, що передбачає внесення визначеної суми коштів у національній валюті на спеціальний рахунок з метою гарантування належного виконання підозрюваним чи обвинуваченим покладених на нього обов'язків. У разі невиконання цих обов'язків внесені кошти надходять у дохід держави. Заставу може внести як сам підозрюваний або обвинувачений, так і інша фізична чи юридична особа. Цей запобіжний захід вважається одним з найефективніших завдяки економічній зацікавленості у виконанні обов'язків. У певних випадках суд може стягнути суму застави для виконання вироку в частині майнових стягнень. У попередній редакції КПК 1960 року зазначалося, що предметом застави можуть бути гроші та інші матеріальні цінності. У КПК 2012 року вказано, що предметом застави можуть бути виключно кошти в національній валюті, на які не може бути накладено арешт. Розмір застави визначається слідчим суддею або судом з урахуванням розміру мінімальної заробітної плати, обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного чи обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених у статті 177 КПК. Застава не може бути свідомо непомірною для обвинуваченого. Застава надходить у дохід держави у таких випадках: – якщо особа ухиляється від слідчого, прокурора, суду або слідчого судді чи не з'явилася на їх виклик; – якщо особа перешкоджає проведенню досудового розслідування; – якщо особа не виконує покладених на неї судом обов'язків під час встановлення запобіжного заходу.

4. Домашній арешт (ст. 181 КПК) – передбачає обмеження свободи пересування підозрюваного або обвинуваченого, який зобов'язаний перебувати за місцем свого проживання.

Цей захід є альтернативою тримання під вартою з метою зменшення кількості осіб, утримуваних під вартою. Домашній арешт застосовується тоді, коли застава вважається занадто м'яким заходом, а тримання під вартою – суворим. Рішення суду про застосування домашнього арешту, крім загальних вимог, передбачених у статті 196 КПК, обов'язково визначає: – обов'язки, які покладаються на підозрюваного або обвинуваченого; – точну адресу місця проживання, яке вони не мають права залишати; – терміни домашнього арешту, що не можуть перевищувати 2 місяці та не можуть бути продовжені за клопотанням прокурора на 6 місяців.

Контроль за виконанням цього запобіжного заходу здійснюють працівники органів внутрішніх справ, які включають підозрюваного або обвинуваченого до реєстру. Термін домашнього арешту не враховується у терміні тримання під вартою. Особливістю цього запобіжного заходу є можливість застосування засобів електронного контролю, а також те, що відмова від носіння чи спроба зняття чи пошкодження такого засобу є підставою для застосування більш суворого запобіжного заходу чи накладення грошового стягнення.

5. Тримання під вартою – найбільш суворий запобіжний захід, який передбачає утримання підозрюваного або обвинуваченого в слідчому ізоляторі на період досудового розслідування або судового розгляду. Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який суттєво обмежує особисту свободу підозрюваного чи обвинуваченого шляхом їхнього утримання в спеціальних установах (СІЗО, дисциплінарні ізолятори або карцери установ виконання покарань, гауптвахти). Застосування цього заходу можливе лише у випадках, коли інші запобіжні заходи не здатні запобігти ризикам, визначеним у статті 177 КПК. Під час прийняття рішення про тримання під вартою суд встановлює розмір застави, за винятком ситуацій, коли він не є обов'язковим. Строк тримання під вартою починається з моменту затримання і не може перевищувати 60 днів. Проте цей строк може бути продовжений на сумарно не більше 6 місяців у кримінальних провадженнях щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості, і на 12 місяців у справах щодо важких або особливо важких злочинів. Європейський Суд з прав людини підкреслює, що особу можна тримати під вартою лише у випадках, коли є достатні підстави вважати, що її звільнення створить реальну загрозу суспільству [6, с. 127]. Презумпція на користь звільнення передбачає, що особа повинна бути звільнена до винесення вироку, якщо тримання під вартою стає необґрунтованим. Питання порядку тримання під вартою, прав і обов'язків підозрюваних чи обвинувачених регламентується Законом України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 року. Особа звільняється з-під варти у разі закінчення строку дії запобіжного заходу, внесення застави, зміни, скасування або відмови у продовженні тримання під вартою [4].

Основна мета запобіжних заходів полягає в забезпеченні виконання підозрюваним або обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків і запобіганні ризикам, що можуть перешкоджати ефективному здійсненню правосуддя. До основних функцій запобіжних заходів належать [3, с. 85]:

- Забезпечення явки до слідчого, прокурора або суду: запобіжні заходи сприяють тому, щоб підозрюваний або обвинувачений своєчасно з'являвся на виклики правоохоронних органів та суду.

- Запобігання ухиленню від правосуддя: застосування запобіжних заходів унеможливорює втечу підозрюваного або обвинуваченого та його уникнення кримінальної відповідальності.

- Захист від можливого впливу на свідків або інших учасників процесу: запобіжні заходи мінімізують ризик незаконного впливу на свідків, потерпілих та інших учасників кримінального процесу.

- Запобігання знищенню або приховуванню доказів: суворі запобіжні заходи можуть запобігти спробам знищити або приховати докази, які мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, запобіжні заходи є важливим інструментом забезпечення належного проведення кримінального процесу, сприяючи досягненню правосуддя та захисту прав і свобод усіх учасників процесу.

Міжнародні організації, зокрема Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) та Організація Об'єднаних Націй (ООН), встановлюють важливі вимоги та принципи, які повинні дотримуватися при застосуванні запобіжних заходів у кримінальних справах. Ці вимоги спрямовані на забезпечення відповідності процедур міжнародним стандартам прав людини та мінімізацію впливу заходів на особисті права та свободи [1]:

1. Презумпція невинності. Всі особи, що затримані або обвинувачені, мають право вважатися невинними, доки їх вину не буде доведено відповідним чином у встановленому порядку.

2. Запобіжні заходи повинні бути пропорційні до визначених ризиків та необхідними для досягнення цілей правосуддя. Вони не повинні перевищувати необхідного обсягу, щоб запобігти надмірному обмеженню особистих прав і свобод.

3. Кожна особа має право на справедливий судовий процес, включаючи право на доступ до адвоката та можливість оскарження будь-яких рішень щодо застосування запобіжних заходів.

4. Всі заходи, пов'язані з триманням під вартою або обмеженням свободи, повинні поважати особисту гідність та недоторканість особи.

5. Запобіжні заходи повинні підлягати системі ефективного моніторингу та контролю з метою забезпечення їхньої відповідності міжнародним стандартам.

Запобіжні заходи в кримінальних справах в країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатах Америки та інших юрисдикціях є важливим інструментом для забезпечення справедливості та забезпечення громадської безпеки. Різноманітність застосовуваних заходів і їхня ефективність визначаються конкретними умовами та правовими рамками кожної країни.

У країнах ЄС запобіжні заходи часто включають: – Особисте зобов'язання, що полягає у письмовому зобов'язанні виконувати певні обов'язки і не здійснювати певних дій (наприклад, неприпустимість контакту з певними особами); – Застава, яка включає внесення грошових коштів або інших цінностей з метою забезпечення виконання встановлених судом обов'язків; – Домашній арешт, який обмежує можливість підозрюваного або обвинуваченого залишати межі свого житла протягом певного періоду часу.

Запобіжні заходи в ЄС зазвичай спрямовані на забезпечення виконання правосуддя і зменшення ризику ухилення від судового переслідування.

У США запобіжні заходи можуть включати: – Борг або заставу, яка забезпечує випуск підозрюваного або обвинуваченого під час очікування судового процесу; – Електронний моніторинг, який використовується для контролю місцезнаходження підозрюваного; – Домашній арешт, який обмежує можливість переміщення підозрюваного за межами свого житла.

Американський досвід показує велику роль судової практики у виборі та реалізації запобіжних заходів відповідно до конкретних обставин справи та рівня загрози суспільству.

Досвід країн ЄС та США свідчить про важливість гнучкості та прозорості у виборі та застосуванні запобіжних заходів. Для України імплементація позитивного досвіду передбачає: 1. Важливо враховувати міжнародні стандарти прав людини при формулюванні та вдосконаленні законодавчих актів щодо запобіжних заходів. 2. Необхідно забезпечити високий рівень підготовки суддів, прокурорів та адвокатів для правильного застосування та моніторингу запобіжних заходів. 3. Встановлення ефективної системи моніторингу та контролю за застосуванням запобіжних заходів для запобігання зловживанням та забезпечення відповідності міжнародним стандартам.

Загальна мета імплементації позитивного досвіду полягає у покращенні правозахисних стандартів та забезпеченні справедливості у кримінальних справах в Україні, що сприятиме зміцненню правової держави та довіри до правосуддя.

Висновки. Отже, нами було проаналізовано правові підстави застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі України з урахуванням міжнародних стандартів прав людини та досвіду країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки. Україн-

ське законодавство містить чітке регулювання запобіжних заходів у Кримінальному процесі, включаючи особисте зобов'язання, заставу, домашній арешт та тримання під вартою. Ці заходи використовуються для забезпечення виконання судових обов'язків та зменшення ризику ухилення від судового переслідування. Аналіз показав, що міжнародні організації, зокрема Європейський суд з прав людини та Організація Об'єднаних Націй, встановлюють вимоги до застосування запобіжних заходів, щоб вони були пропорційними, необхідними та з урахуванням прав особи на справедливий судовий процес. Досвід країн ЄС та США показує, що ефективність запобіжних заходів значно залежить від їхньої адаптації до конкретних умов справи та відповідності міжнародним стандартам. Використання застави, домашнього арешту та інших заходів може допомогти у зменшенні переповненості в установах попереднього ув'язнення та забезпеченні ефективного контролю над підозрюваними та обвинуваченими. Для успішної імплементації позитивного досвіду необхідно здійснити адаптацію законодавства з урахуванням міжнародних стандартів, підвищити професіоналізм суддів, прокурорів та адвокатів у використанні запобіжних заходів, а також забезпечити ефективний моніторинг їх застосування. Загалом, використання запобіжних заходів у кримінальному процесі є важливим елементом забезпечення справедливості та прав людини. Їхня правильна імплементація може сприяти покращенню правозахисних стандартів в Україні та зміцненню довіри до правосуддя. Враховуючи вимоги та принципи міжнародних організацій, використання запобіжних заходів у кримінальному правосудді має забезпечувати баланс між інтересами справедливості та захистом особистих прав і свобод підозрюваних або обвинувачених осіб. Ефективне застосування цих заходів дозволяє забезпечити відповідність правових процедур міжнародним стандартам та зміцнює довіру до правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
3. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2019. 256 с.
4. Нор В.Т., Шевчук М.І. Обґрунтована підозра як підстава для обрання запобіжного заходу та продовження його строків: практика європейського суду з прав людини та українські реалії. Право і суспільство. 2019. № 6. Ч. 2. URL: http://pravoisusplstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_2/30.pdf.
5. Тетарчук І. В., Дяків Т. Є. Кримінальне процесуальне право України. Київ. 2017. С. 77–91.
6. Фоміна Т.Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики ЄСПЛ. Судова та слідча практика в Україні. 2018. № 6. С. 126-130

